

MUSLIMANSKA PARTIJSKA ČELIJA U SKOPLJU 1941.

Do dolaska druga Tita na čelo KPJ 1937. godine, u Makedoniji, a naročito među nacionalnim manjinama, nije postojao gotovo nikakav politički rad. Prepuštene same sebi, trpeći zajedno s makedonskim narodom žestoku eksploataciju, žandarmerijski teror i nasilje u svakom pogledu, nacionalne manjine su bile ekonomski, politički i kulturno potpuno zaostale. Politika stare Jugoslavije izazivala je duboko nezadovoljstvo i mržnju šiptarske i turske manjine prema toj državi i podsticala je emigacione tendencije (kod Siptara) i potpuno iseljenje (kod Turaka). U takvoj situaciji pripadnici manjina su postajali robovi sebičnih interesa pojedinih političara ili klera iz svojih redova.

Opšta situacija u Makedoniji, naročito u Skoplju, 1939. godine ukazivala je na to da organizacije KPJ još uvek ne deluju dovoljno. Tada su begovi i neke hodže pokušavali da preko vakufske organizacije ostvare svoj politički uticaj. Pod maskom zaštite manjina igrali su doslednu vazalsku ulogu, sprovodeći velikosrpsku hegemonističku politiku. Ta vesta igra dostigla je vrhunac u vreme izbora, kada su se do maksimuma koristili zaostalošću manjinskih masa.

U takvoj situaciji jedina nada za nacionalne manjine mogla je biti Komunistička partija Jugoslavije sa pravilnom politikom i u nacionalnom pitanju. Pružajući otpor velikosrpskom hegemonizmu, ona se uvek obraćala nacionalnim manjinama i pozivala ih da zajedno sa ostalim našim narodima stupe u borbu za demokratizaciju zemlje, za jednakost nacionalno ugnjetenih naroda, poboljšanje njihovih životnih uslova i za rušenje fašističkog petokolonaškog režima.

Takvim stavom i radom KPJ je stvorila oslonac u redovima šiptarske i turske manjine.

U Skoplju, na levoj obali Vardara, gde živi gro šiptarske i turske manjine, KPJ je ulagala velike napore da ih aktivira, naročito omladinu. Izvanrednom strpljivošću partijski kadrovi su svakodnevno objašnjavali aktuelne političke i ekonomske probleme. To se naročito osetilo krajem 1939. godine, kada se aktivnost sprovodila preko masovnih izleta i priredbi sa naprednim programima. Tada je u Skoplju bila stvorena i skojevska organizacija koja je razvila veoma raznovrsnu delatnost među omladinom. Godine 1940. ona uzima maha među radnicima i u kulturno-umetničkim društvima, a prodire i u sela. Skojevci se i direktno sukobljavaju sa svojim klasnim neprijateljem. Za kratko vreme skojevska grupa je okupila preko 200 omladinaca — simpatizera, koji su razvijali najraznovrsniju delatnost. Iz redova skojevaca 1940. godine je bila formirana i prva grupa kandidata KPJ — pripadnika nacionalnih manjina, s kojom je Gradski komitet KPJ održavao tesnu vezu i vodio o njoj posebnu brigu.

Ta grupa i skojevska organizacija razvijale su svakodnevno široku i sistematsku aktivnost među omladinom grada. Rezultati ovih akcija postali su naročito vidljivi 27. marta, kada su pripadnici nacionalnih manjina uzeli masovno učešće u demonstracijama.

Po dolasku fašističkih okupatora u Skoplje, dok se partijska organizacija prilagođavala novim uslovima, grupa kandidata se direktno sukobljavala sa neprijateljem koji je našao podršku kod nazadnih pripadnika nacionalnih manjina, kod onih koji su govorili da će se osloboditi pomoću »spoljašnje akcije iz Nemačke«. U takvoj situaciji Gradski komitet je u maju 1941. rešio da formira takozvanu muslimansku partijsku ćeliju, koja je za kratko vreme preko mnogih akcija došla u red aktivnijih partijskih organizacija Skoplja.

KAKO JE FORMIRANA »MUSLIMANSKA ĆELIJA«

Tog lepog majskog dana trebalo je da se skupimo u radnji Hamdija Demira da bismo porazgovarali o odzivu ljudi na izlet u selo Siševo, u kome su učestvovali i članovi Gradskog i Rejonskog komiteta. Izlet je potpuno uspeo i o njemu su neki verski krugovi govorili, naročito među roditeljima učenika, da je to zavera protiv vere i da komunizam predstavlja najveću opasnost od koje se treba čuvati i protiv koje se treba boriti.

Tih dana smo se često sastajali, obično u kući Mustafe Karahasana ili u Hamdinoj radnji. Jednom u podne, dok sam završavao posao na radnom mestu, došao je Mustafa i saopštio:

— Druže, danas naša kandidatska grupa ima važan sastanak. Tako je javljeno iz komiteta. U pet časova kod mene...

Tako iznenađan poziv za sastanak prilično me je začudio, zato što to nije bilo u našoj praksi. Iz radionice sam se uputio u radnju Hamdije. Drugi su već bili tamo. Nisu mogli da prikriju uzbuđenje i pretpostavljali su sve mogućnosti:

— Možda ne radimo pažljivo, pa zato ...

— Svakako je u vezi sa svetskom situacijom...

— Možda ćemo dobiti nove zadatke...

To su bile samo pretpostavke. Prešli smo da govorimo o teškoćama više nego o uspesima, znajući da je lako uspavati se na lovorikama.

U prvi sumrak smo otišli na određeno mesto. Sakupili smo se u najskrovitijem delu Mustafine kuće. Znali smo da neprijatelj ne spava. Osetio je da se i u ovom delu grada širi uticaj Partije i sve budnije je pazio šta se radi.

Zabrinulo nas je zakašnjenje člana Gradskog komiteta. Pretpostavljali smo svašta. Mučile su nas crne slutnje.

— Da nije pogrešio put?

— Ne, on zna ovu kuću!

— Možda je pao u ruke policiji?

Baš kad smo rešili da jedan od nas pođe i izvidi šta je, došao je visok čovek s kačketom na crnoj bujnoj kosi. Bio je to Periša Savelić.¹ Počeo je da govori o delatnosti i uspesima naše grupe kandidata i o novim komplikovanim zadacima. Kada je završio, jedan od naših članova govorio je o situaciji među nacionalnim manjinama, o uticaju grupe kandidata na radnike, trgovačke pomoćnike, šegrte, učenike, i o vezama s ranijim članovima sindikalnih organizacija, studentima i nekim sportskim organizacijama.

Savelić je ponovo istakao naše uspehe i saopštio da je Gradski komitet doneo odluku da Mustafa Karahasan, Hamdi Demir, Abduš Husein, Osman Jusuf i ja budemo primljeni u Partiju.

Najednom se sve utišalo. Gledali smo jedan drugoga. Radost je bila neopisiva.

Savelić je, čestitajući nam, veselo rekao:

— Da, drugovi, vi ste od danas članovi Partije.

Posle toga dugo smo razgovarali o uslovima i radu partijske ćelije. U to vreme na levoj obali Vardara je živelo više

¹ Crnogorac, student na Skopskom univerzitetu, inače poznat partijski radnik među skopskim komunistima. Krajem 1941. godine, posle jedne blokade u Skoplju, bio je uhvaćen, osuđen na smrt i obešen u sofijskom zatvoru

nacionalnih manjina pod jednim nazivom — muslimani. Među njima je trebalo da delujemo. Zato je i formirana ova **pomalo** čudna ćelija. Savelić nam je rekao:

— Hteli vi ili ne, ova partijska organizacija zvaće se muslimanska ćelija.

Ne sećam se datuma formiranja ove ćelije, ali svakako da je to bilo u prvim danima maja.

Ubrzo su neki članovi ove partijske ćelije dobili nove dužnosti: Mustafa Karahasan je postao član Gradskog komiteta Partije, Hamdi Demir član Crvene pomoći, a ja član Gradskog komiteta Skoja. Iz redova najaktivnijih članova skojevske grupe primljeno je u Partiju nekoliko novih članova: Kemal Musli, Rešat Džafer, Halil Mustafa, Zarif Osman i Jusuf Zekirija.

U prvoj polovini jula, pored važnih zadataka koje je ćelija dobijala od Gradskog komiteta, pojedini njeni članovi su dobili i vanredne zadatke, kao što je rad u partijskoj tehnici i drugo. Bilo nam je jasno da Partija sasvim ozbiljno računa na nas i borili smo se da opravdamo to poverenje.

PARTIJSKA TEHNIKA

Druga polovina juna donela je mnoge novosti. Nemci su, posle zauzimanja Balkana, pripremali napad na Sovjetski Savez. Ta vest je među članovima muslimanske ćelije bila stalna tema. Tada su naše veze s Gradskim komitetom bile češće. Bilo nam je povereno prebacivanje nekih već kompromitovanih drugova u tetovski kraj.

Kada su Nemci 22. juna napali Sovjetski Savez, nismo bili iznenađeni. U stvari, to smo i očekivah i bilo nam je jasno da ovaj događaj predstavlja opasnost za ceo svet. Očekivali smo nove odluke CK naše Partije. Bili smo na pragu velikog rata. U prvim danima jula čuh smo da su u nekim delovima Jugoslavije pukle prve partizanske puške. Rešili smo da oružane akcije detaljno objasnimo širokim narodnim masama, kako bismo ih pripremili za buduće događaje. Ali, to je u Skoplju bilo veoma teško. O akcijama su postojala razna mišljenja. Tih dana sekretar MK Skoplja i član Pokrajinskog komiteta Koce Stojanovski Metalec hteo je da se sastane samnom i da se posavetuje u vezi s čuvanjem partijske tehnike. To je za partijske organizacije bio važan i opasan zadatak, za koji, osim nas, niko nije znao. Sa Metalcem je trebalo da se sastanemo na brežuljku iznad Sahat-kule.

Čim se spustio mrak uputio sam se ka Sahat-kuli sa korpom punom povrća. Na sebi sam imao radničko odelo. Dok sam išao ka vrhu pojavio se čovek, isto tako s korpom u rukama.

Koce Metalec — pretpostavio sam i produžio prema njemu. Nisam se prevario.

Metalec je istakao važnost partijske tehnike u ovoj situaciji.

— Ovo ne možemo svakome poveriti. Odluka komiteta je da se da vama — rekao mi je.

Spustili smo se do Stare-nove banje.

— Mesto mora biti sigurno — dodao je Metalec.

Kada smo se rastali pred očima su mi se redale kuće članova Partije. Sve su mi izgledale suviše izložene. Počeo sam da razmišljam o domovima članova Skoja. Te noći nisam mogao da zaspim. Sutradan sam se sastao s Metalcem kod Kuršumli-hana. On je bio uznemireniji. Na sebi je imao drugo odelo, naočare i tašnu. Ličio je na bugarskog činovnika.

Obišli smo sve kuće. Mahale duž reke Serave bile su najsigurnije. To je i Koce znao. Smatrao je da je kuća Kemala Muslije vrlo pogodna. U avliji su se nalazile vočke. Bilo je mnogo kapija, na zidu oko avlije, te se u slučaju opasnosti moglo kroz njih izaći u mahale Dućandžik i Topana, na drugom kraju Serave. Za neupućene ljude to je bio lavirint.

Metalec je kratko rekao:

— Ovde će biti najpogodnije.

To sam saopštio Kemalu i ovaj je bez prigovora pristao. U prvi mrak fijakerom smo dovezli grešetner. Posle nekoliko časova Pero Tikvar je doneo boje, hartiju i jedan uzorak letka CK KPJ. Ne dozvolivši da ukućani primete bilo šta, smestili smo našu malu štampariju u jednu tamnu sobicu. Iste večeri je trebalo odštampati proglas o iznenadnom napadu Nemačke na SSSR, i do svanuća ga doturiti drugovima koji su bili odgovorni za rasturanje po gradu. Imali smo velike teškoće: slaba svetlost petrolejke i oskudno štamparsko iskustvo.

Noć je bila skoro prošla, a još nismo imali ni jedan čitak uzorak letka. Ali malo docnije posao je krenuo neobično brzo, Radovali smo se. Ponovo smo izbrisali gešetner i stavili otisak letka. Ubrzo smo imali čist i čitak letak. Svitalo je. Radili smo sve brže. Gotove letke vezivali smo u paketiće. Rano u zoru smo predali pakete odgovornim drugovima, a najveći deo Ljiljani Manevoj, na ugovorenom mestu ispod Kalea.

Leci su pravilno orijentisali mase o novonastaloj situaciji. Ljudi su ih nalazili na kućama pored Serave. Leci su bili dopunjavani tekstovima koje su po zidovima pisali krupnim slovima članovi skojevske grupe. Rasturanje ovih letaka bila je tema dana, a stoga i velika radost za nas. Prvi put smo ovako

otvoreno istupali protiv neprijatelja. Zato je okupator po svaku cenu nastojao da otkrije mesto ove male štamparije.

Nije prošlo mnogo vremena i prvi naši ljudi su pali u zatvor. Opreznosti radi i plašeći se provale, odlučio sam da se posavetujem sa Tikvarom. On mi je sutradan saopštio da geštetner predam jednom drugu na određenom mestu u parku. Muslija mi je pomagao u pakovanju. Zatim sam potražio fijakeristu koga sam poznavao iz dečaštva. Iako je osetio da je tovar opasan, nije se protivio. U određeno vreme bili smo u parku. Međutim, tamo nije bilo nikoga. Bližio se policijski čas. Fijakerista se uznemirio. Rešili smo da se vratimo nazad. Čazim je vozio brzo, da bismo stigli pre policijskog časa. Kod Kamenog mosta jedan policajac je hteo da nas zaustavi ali Čazim je bičem poterao konje, te smo projurili pored njega. Kada je opasnost prošla, fijakerista se našalio glasom u kome je još bilo straha:

— Druže, kada ćete isterati ove lešinare?

Sala me obradovala, ali me je mučila misao o geštetneru. Gde da ga sklonim; Opet kod Muslije? Pokušao sam, ali tamo niko nije odgovorio na kucanje. Isto se ponovilo i kod nekih mojih rođaka. Znao sam da ljudi nerado otvaraju vrata u vreme policijskog časa. Najzad sam se setio i Gamijana u Dučandžik-džamiji, koga sam dobro poznavao, te sam uz pomoć fijakeriste odneo geštetner tamo. Čazim je otišao ne tražeći novaca. Geštetner sam smestio u blizini minareta i tu sam prespavao.

Okupator nije otkrio geštetner, iako su mnoge mahale u Skoplju bile pretresane i mnogo drugova saslušavano.

Posle izvesnog vremena potpuno sam bio angažovan radom partijske tehnike.

Tih dana sreo sam Peru Tikvara u okolini Čaira. On je dugo pričao o značaju tehnike koju je trebalo dobro osigurati. Reč je bila o štampariji koja je 1940. i 1941. godine uz pomoć Svetozara Vukmanovića Tempa dopremljena u Skoplje.

— Posle dva dana videćemo se, a do onda treba naći sigurno mesto za štampariju — rekao je Tikvar.

Ispitivao sam mnoga mesta, ali ni jedno nije moglo doći u obzir. Tih dana je grupa simpatizera imala sastanak kod Stare-nove banje. Za grupu je odgovarao Hamdi. Rastajući se sa Hamdijem bio sam obuzet mišlju o mestu za mašinu. Uto sam prolazio pored Zircirli-tekea. To je bilo pogodno mesto. Mladić iz tekea bio je član skojevske grupe, ali se iz bojazni povukao iz aktivnog rada. Nekad sam ga sretao. Cesto mi je govorio:

— Ako je potrebno spreman sam da pomognem, ali samo u četiri oka!

Setio sam se ovih reči. Međutim, ovo je bio opasan posao i razmišljao sam o tome da li će ga on prihvatiti. Jedna žena sa detetom je ušla u teke da zapali sveću. Ušao sam i ja. U tami sam gledao grobove. Grobnica »Zelen-babe«, najveća i sa najviše ukrasa, bila je pogodna za štampariju.

To me je prilično ohrabrilo. Moj prvi zadatak za sutradan bio je da pronađem mladića iz tekea. Prethodno sam razgovarao sa Musrtafom Karahasanom, budući da je on dobro poznavao tog mladića. Istog dana našao sam se i sa Perom Tikvarom. Obojica su se saglasili sa tim.

Sat kasnije bio sam u tekeu i pronašao mladića. Izdaleka sam počeo da mu objašnjavam cilj posete, podsećajući ga na njegova obećanja. Slušao me je pažljivo. Shvatio je ozbiljnost zadatka. Rekao sam mu da ćemo samo mi znati tajnu. Govorio sam mu da se ne treba bojati, a u slučaju da štamparija bude otkrivena mogao bi se pravdati da je bez njegovog znanja donesena. Njegovo lice su orosile kapi znoja. Vreme je prolazilo. Počeo je policijski čas. Bio sam prinuđen da te noći ostanem kod njega. Malo zatim ušao je jedan derviš. Pitao sam ko je taj čovek. Odgovorio je:

— Govori slobodno, on je gluvonem.

Sledećeg dana, pre rastanka, mladić je bio odlučniji:

— Može — rekao je — smesti mašinu. Ali ja ništa ne znam o ovome.

To sam saopštio Tikvaru. Sutradan je bila nedelja. On me je upoznao sa Gigom Mihajlovskim, sa kojim je trebalo da prebacim štampariju. Gigo i ja smo napravili plan za prebacivanje. Odlučili smo da razmontiranu mašinu u ručnoj korpi prenesemo u teke. Tog dana od jutra do mraka u jednom pravcu smo nosili punu korpu, a vraćali smo je praznu. Konspiracije radi ja nisam znao mesto odakle Gigo donosi delove, a on nije znao kuda ih ja smeštam. Gluvonemi iz tekea pomagao mi je pri stavljanju delova u grob. On je govorio samo očima.

Ubrzo zatim neki odgovorni drugovi su dospeli u zatvor. Neprijatelj je i danju i noću uzalud radio na tome da otkrije mašinu.²

¹ Godine 1942. kada sam bio u Drugom skopskom odred, komandant me je jednom pozvao i rekao da moram ići u Skoplje zbog važnog zadatka.

Drugog dana našao sam se sa članom Gradskog komiteta i on me je uputio da se sastanem sa jednim drugom iz Pokrajinskog komiteta. U određeni čas i na određenom mestu sastao sam se sa Krumom Naumovskim. Saopštio mi je da za štampariju u zapadnoj Makedoniji treba naći neke delove, naročito slova. Dogovorili smo se kada i gde da mu predam delove. Posle nekoliko dana, preobučeni, sa feredžom preko lica,

DEMONSTRACIJE AVGUSTA 1941.

Koristeći se iskustvom srpskih hegemonista, okupator je hteo u Makedoniji da podeli narodnosti, nastojeći da među njima poseje mržnju. Pored velikobugarskih eksponenata, izdajnika makedonskog naroda tipa Ckatrova, Duzelova, Kitinčeva i nekih drugih, okupator je sprovodio tu politiku i preko manjinskih političara koji su ranije saradivali s rukovodiocima kraljevine Jugoslavije. Po dolasku okupatora oni su prokušali da odvoje manjine od makedonskog naroda i njegove borbe za slobodu. U 1941. godini u kafani Kamihlan bila je organizovana konferencija viđenih muslimana, na kojoj se, između ostalog, govorilo o tome da roditelji treba da utiču na svoju decu kako bi ih odvojili od uticaja komunista i time u stvari bacili u borbu protiv njih. Sem toga, uz pomoć okupatora su organizovali demonstracije »belih kapa« sa parolom: »Albanija se mora proširiti do Aleksinca«. To je unelo zabunu kod nacionalnih manjina u Skoplju. Cilj je bio da se odvoje manjinske mase od makedonskog naroda. Slika ove situacije biće potpunija ako se imaju u vidu i unutrašnje borbe u partijskoj organizaciji, izdajnička parola Sarla: »za sovjetsku Makedoniju«, direktiva za pasivno čekanje i predavanje oružja, itd.

U takvoj situaciji partijske i skojevske organizacije su morale ulagati ogromne napore da bi razobličile paklene namere okupatora i njegovih slugu i pokrenule mase u borbu protiv neprijatelja. Članovi naše partijske ćehje, koji su u štrajkovima, demonstracijama i drugim akcijama stekli prilično iskustvo, nisu bili iznenađeni ovom situacijom. Nismo hteli da gubimo vreme i stalno smo preko skojevaca i grupa simpatizera objašnjavali nameru okupatora i njegovih slugu, pozivajući ljude da se suprotstave provokacijama.

Približavao se 2. avgust. Bugari su se pripremali za ovaj praznik. Spremala se još jedna mistifikatorska svečanost na dan oružanog ustanka makedonskog naroda protiv otomanske vlasti. Partijski komitet u Skoplju dao je direktive o pripremanju demonstracija na sam dan praznika. Uoči Ilindena održali smo poslednji sastanak. Bilo je sve spremno. Prihvatili smo konačne zadatke. Trebalo je da sva omladina bude 2. avgusta na trgu gde će Bugari održati govore, a naveče je trebalo ispisati parole po zidovima i rasturati letke dobijene od GK, koji će stanovnicima objasniti namere Bugara. Nisu izostali ni transparenti sa parolama o bratstvu i jedinstvu Makedonaca, Turaka i Siptara,

ušao sam u teke. U trenutku kada sam otvarao sanduk pojavio se gluvonemi derviš i hteo je da me spreči. Kad sam otkrio lice, nasmešio se, Delove štamparije predao sam Naumovskom.

napisanim na tri jezika, koje je trebalo izneti na trg. To je bio jedan od najvažnijih zadataka naše organizacije. Pored drugih transparenta imali smo i citate iz Kruševačkog manifesta, kao, na primer, poznat poziv Turcima i Siptarima da se zajedno sa Makedoncima bore protiv begova, tih trulih stubova otomanske carevine.

Na sam Ilinden narod se sreo sa nama i našim parolama. Ali ljudi su bili uzdržani i nisu se pojavljivali na trgu, valjda iz straha od terora. Muslimanska partijska ćelija sa svim svojim članovima, skojevcima i simpatizerima — ukupno dve stotine lica — sastala se ispred današnje »Sloge«. Male grupice od 2 ili 3 člana pošle su ka trgu u tri pravca. Jedni pored Serave, drugi ka kamenom, a ostali prema malom drvenom mostu. Usput su nam se priključili mnogi mladi šegrti i kalfe, ostavljajući posao.

Grupa u kojoj sam se nalazio približila se kamenom mostu. Videli smo članove druge grupe na drvenom i novom mostu. Iz drugih ulica pojavili su se skojevci i simpatizeri. Svi smo išli prema trgu. Prenosili smo jedni drugim poruku:

- Ne žurite!
- Čekajte znak!

Bio je lep sunčan dan. Bugarski »velikodostojnici« već su bili na svečano ukrašenom trgu. I svečanost je počela. Nije bilo mnogo sveta. Vojska, policija i kordoni policijske konjice su ispunili sve ulice. Mi smo još čekali. Pronosili su se glasovi:

- Ne počinjite!
- Napuštajte trg!
- Postoji opasnost!
- Možete pasti u ruke policiji!

Počeli smo da napuštamo trg. Vraćali smo se slomljenih krila. Ali, propala je i namera okupatora da proslavi ovaj dan. Na trgu je bilo malo ljudi. Mada naša akcija nije izvedena do kraja, ona je pokazala naše jedinstvo i spremnost za borbu.

VEZA SA OKOLNIM SELIMA

Od jula, kada je u ostalim delovima Jugoslavije počeo oružani ustanak, sastanci partijskih organizacija postali su češći. Govorilo se uglavnom o pripremama za ustanak. Na sastanku naše muslimanske partijske ćelije posle 2. avgusta diskutovalo se o vezama sa selima. Zaključak je bio da postoje uslovi za vezu sa selima.

Na ranijim izletima bili su uspostavljeni izvesni kontakti, naročito u Šiševu, Svilaru, Jurumlerima, Nerezima, Sindželiću, Glumovu i drugim selima. U Šiševu smo bili 1. maja i 2.

avgusta 1940. kada smo dali kulturno-umetničku priredbu, zbog čije smo se revolucionarne sadržine sukobili sa žandarima. Ti događaji su nam stvorili simpatizere i među seljacima. Neki omladinci sa sela donosili su šimširovo drvo u Hamdinu radnju, u kojoj sam i ja radio. Nastojali smo da i te veze ojačamo. Govorili smo mladićima o namerama okupatora da pljačkaju sela, što su već otpočeli, i objašnjavali ciljeve naše borbe.

Prema zadatku koji sam dobio jednog dana pošao sam sa Hamdijem u Siševo. Sunce je već zalazilo kada smo stigli u selo. Seljaci su se prilično smelo suprotstavljali grubim merama okupatora. Nama su bili naklonjeni, jer su nas znali sa izleta. Posle večere okupili smo se u jednoj kući. Bilo je više starijih seljaka. Oni su nam izneli svoje muke i pitali nas šta da rade sa žitom, jer okupator namerava da im ga uzme. Mi smo im odgovorili da sakriju žito. Zbog toga smo upravo i došli u Siševo.

Pre odlaska održali smo sastanak i sa omladincima. Rekli smo im da saznaju koliko i kakvog oružja ima u selu. Sastanak je dugo trajao. Bili smo zadovoljni i mi i oni.

Avgust je prošao u uspostavljanju veza sa selima. Zadaci su bili izvršeni, a uspeh veći od očekivanog. Posle jednodnevnog rada okupili smo se da sumiramo rezultate i podelimo nove zadatke. Omladinci iz nekih sela pokazali su veliko razumevanje i docnije su ispoljili želju da stupe u odred. Gradski komitet je prihvatio naš rad i preporučio da nastavimo aktivnost.

Jednog dana u Hamdinu radnju došla su dva mladića iz sela Svilara.

— Bugarski policajci su pretresali selo — rekao je stariji — Tražili su od nas oružje — dodao je mlađi.

Nije nas iznenadilo. To smo i očekivali. Pitali smo ih šta je dalje bilo.

— Ništa nisu našli. Sve je zakopano — rekli su.

I dalje smo razvijali naše veze sa selom, jer smo znali da one imaju veliki značaj za nastupajuću borbu.

PRVE AKCIJE

Glasovi o oružanim ustancima u drugim delovima Jugoslavije širili su se svakodnevno. I mi smo hteli da u tome sudelujemo. Teme svih naših sastanaka bile su o oružanoj borbi. Članovi Partije i Skoja bili su spremni. Najvažniji poslovi oko toga (veza sa selima i sakupljanje oružja) bili su uspešno završeni. O tome smo često obavestavali Gradski partijski komitet

j tražili uputstva. Održavali smo veze s masama, skupljali hranu preko Narodne pomoći, formirali grupe za pomoć i drugo. Hamdina radnja i jedna soba u Suli-hanu bile su prava skladišta hrane i odeće. Sakupili smo i nešto novca za potrebe organizacije.

Tih dana u okolini Skoplja je formirano nekoliko diverzantskih grupa. Novi zadatak skopskih partijskih organizacija bio je da ubrzano sakupljaju oružje i municiju. Nama je bilo lakše, jer smo znali da ima zakopanog oružja po selima i u nekim kućama u kojima su stanovah pripadnici nacionalnih manjina. O tome smo bili dobro obavješteni. Hteli smo da formiramo diverzantsku grupu. O sličnim grupama čuli smo od članova GK. Jedna od najpoznatijih akcija tih grupa bila je ona kada su diverzanti iz magacina rudnika Raduša izneli dinamit (oko 200 kg), fitilje i kapisle. To nas je ohrabrilo. Kasnije je izvedena druga akcija u pirotehničkom magacinu u Hanrievu s ciljem da se dođe do oružja. Među diverzantima je bilo i članova naše ćelije. Akcija nije bila sasvim uspešna. Ručne bombe koje smo tamo uzeli sakrili smo u selu Vodnom.

Neprijatelj se uznemirio. Očekivao je veće akcije. Ali direktiva o oružanom ustanku još nije bila izdata. Od članova Gradskog komiteta saznali smo da postoji pet diverzantskih grupa u Skoplju. Ove grupe su mogle formirati partizanski odred. One su želele veće akcije. Gradski komitet je imao poverenja u njih, i on ih je želeo krupnije akcije, ali unutrašnje borbe u vezi sa »šarlovinom« sprečavale su ga da donese takvu odluku.

Razvoj događaja nagoveštavao je da se nalazimo uoči ustanka. Jednom smo na sastanku u kući Ramadana Mahmuda, kome je prisustvovao i jedan član Gradskog komiteta, najavili da će se u najskorije vreme poći u planine. Kasnije smo saznali 0 otvorenom pismu CK KPJ koje je pozivalo članove Partije 1 Skoja na ustanak. U vezi sa tim muslimanska partijska ćelija je održala sastanak koji je dokazao da se očekuje konačna odluka za odlazak u partizane.

SASTANAK U SULI-HANU

Prvih dana septembra ćelija je bila u iščekivanju. Pri svakom susretu pitali smo se zašto još čekamo, pogotovu što smo već dosta znali o ustanicima u drugim krajevima naše zemlje. Nismo shvatali držanje Mesnog komiteta. Kolebanje u vezi sa oružanim ustankom i parole o predavanju oružja objašnjavani su kao briga o članovima koji se ne smeju izlagati

opasnosti. Ko bi prekršio ovo bio bi uzet na odgovornost. Međutim, mi smo rešili da oružje ne ispuštamo iz ruku. I dalje smo ga sakupljali i uskladištavali.

U takvoj situaciji bilo nam je javljeno da će našem sastanku, koji je trebalo uskoro da održimo, prisustvovati jedan član Pokrajinskog komiteta. Sastanak je bio u Suli-Hanu, gde sam radio. Znali smo da je važan i bili smo svi na okupu. Kod Murat-pašine džamije smo čekali druga iz komiteta. Iz jedne tesne ulice pojavio se Strašo Pindžur. Pitao me je da li je mesto sigurno. Pošao sam napred. Lice Straša Pindžura odavalo je čvrstinu i odlučnost. Sastanak je počeo. To je, u stvari, bio poslednji kompletni sastanak muslimanske partijske ćelije. Na dnevnom redu je bila jedna tačka: pismo CK KPJ komunistima Makedonije.

Strašo nam je objasnio pogrešnu stranu politike koju je vodio Šarlo. Pitali smo zašto se Šarlo i slični ne isključe iz Partije. On nam je objašnjavao teškoće. Posle polučasovnog izlaganja pročitao nam je pismo.

Gutali smo reči iz pisma. Komunisti Makedonije pozvani su da se dignu na oružani ustanak. Nastao je tajac, koji je prekinuo Strašo:

— Vi, drugovi, šta mislite o ovome?

Nas devetorica, koliko nas je bile, odmah smo izjavili da podržavamo stav CK KPJ i da smo spremni za borbu.

— Kada možete izaći?

— Odmah. I ne samo mi, već i skojevci.

On je bio iznenađen i ponovio je pitanje. Naš odgovor »ove noći« — izazvao je zadovoljni smešak na licu Pindžura. Obavestili smo ga o svim našim pripremama.

On nam je rekao da zasad ne možemo ići svi, već polovina članova ćelije i neki skojevci. Podelili smo zadatke. Rešili smo ko će ostati. Prvo je trebalo da idu: Hamdi Demir, Abduš Husein, Kemal Musli, Halil Feta, Rešat Džafer i skojevci Ramče i Hairi. Za vođu grupe određen je Hamdi Demir.

Odlazak je trebalo da bude posle dva dana. Vršene su poslednje pripreme. Zbog policijskog časa odlučeno je da se ide u dvoje. Čuvali smo tajnu. Pripreme smo izvodili vrlo obazrivo.

Cas polaska. Maglovito vreme. Na Bit-pazaru bili su svi i oni koji odlaze u partizane i oni koji ostaju. Pošli smo prema Topani, na rastojanju od 15 metara. Bilo je pusto. Čuo se samo lavež pasa. Ispratili smo drugove i svi smo bili veseli. Iste večeri smo saznali da su Kemal Musli, Rešat Džafer i Abduš Husein

uspeli da izađu iz grada, dok je Hamdi Demira zadržala policija kao »špekulanta«. Kada su videli da nosi oružje uhapsili su ga. Ostali su izgubili vezu i vratili se.

To je bilo neočekivano. Trebalo se povući u ilegalnost. Iste večeri prešli smo u kuću Mitreta Inadevskog. Posle kraćeg vremena drugovi iz ilegalstva su rešenjem Gradskog komiteta bili priključeni Skopskom partizanskom odred.

U SKOPSKOM PARTIZANSKOM ODREDU

Septembra 1941. godine neki drugovi iz ćelije su uhapšeni, dok su ostali iz opreznosti prešli u druge stanove. Abduš Hussein, Kemal Musli i Rešat Džafer bili su u Skopskom partizanskom odred, koji se uglavnom kretao po Skopskoj crnoj gori. Nastala je nova situacija i dobili smo nove zadatke. Svi naponi bili su usredsređeni na to da se članstvo Partije i Skoja pripremi za odlazak u odred, a s druge strane da se preko Narodne pomoći sprovede šira akcija za sakupljanje materijala, hrane i odeće za odred. Sve to trebalo je da bude izvedeno u najvećoj tajnosti.

Neprijatelj je bio razjaren. Velike vojne i policijske jedinice organizovale su blokade u celom gradu. Svakodnevno su hapsili, maltretirali i ispitivali članove porodica pojedinih drugova. U naročito teškoj situaciji bili su tih dana ilegalci. Mi smo bili kod Mitreta Inadevskog u blizini mlina »Balkan«. Tu je i Rejonski komitet održavao sastanke. Nekoliko dana kasnije sa Mustafom Karahasanom bili smo prebačeni u jednu kuću u Zelezničkoj koloniji. Tamo su bili i članovi Mesnog komiteta Partije i Skoja: Davkov, Savelić, Ljiljana Maneva, Cede. Mito Matevski, Ruža Bak i drugi. Neki su nas posećivali. Znali smo da nas policija traži i u grad smo izlazili samo za najhitnije potrebe radi održavanja veze sa ostalima.

Uoči jedne blokade napustili smo skloništa, noseći najpotrebnije stvari. Drugog dana padala je jaka kiša. Bili smo u kolibi (Ljiljana Maneva, Ruža Bak, Davkov i ja). Očekivali smo ostale drugove. Odjednom su pred nas stala dva bugarska policajca sa uperenim puškama. »Ko ste vi?« — pitali su. Odgovorili smo da tu radimo i čekamo da kiša stane, pa ćemo kući. Pitali su nas da li smo videli koga. Odgovorili smo negativno i oni su otišli. Zatim smo i mi sišli u grad.

Jedne večeri, u dogovoreno vreme, krajem septembra ili početkom oktobra, sastao sam se sa Aleksandrom Urdarevskim kod Francuskog groblja. Trebalo je da me odvede u partizanski odred. Uvek veseo, govorio je o odred, o kontaktu odreda sa

seljacima i o nekim drugovima. U razgovoru smo preko Teneke-mahale stigli do ciglane u Topani na putu ka selima u Skopskoj crnoj gori. Kod ciglane Urdarevski je tri puta udario kamenom o kamen. Culi smo isti odgovor. To je bio znak da su stigli Srećko Muželko i Boro Ovčevski.

Putem je bilo tiho. Stigli smo u selo Cučer. Tu smo bih sigurni. Urdarevski, koji je bio iz Čučera, rekao nam je da celo selo zna za odred.

Kod potoka ispod crkve smo se odmorili. Najmlađi partizan Trajko Stojkovski došao je da nas odvede. Rešet, koji se tu lećio, interesovao se za muslimansku ćeliju i skojevce. Bio je ljut što je bolestan. Govorio nam je o odredu i bilo mu je krivo što nije tamo.

Pošli smo, noseći hranu za partizane iz odreda. U svitanje bili smo u blizini manastira Blagoveštenie u Skopskoj crnoj gori. Radost je bila beskrajna kada smo se sreli sa odredom koji je imao 23 partizana.

U podne smo položili zakletvu. Mi, jugoslovenski partizani, borićemo se protiv fašističkog okupatora i njegovih slugu pod rukovodstvom Vrhovnog štaba. To je bio izvanredno svečan trenutak.

Sva pažnja odreda bila je usmerena na to da se savlada rukovanje oružjem. To nije bilo sasvim lako, jer veći deo drugova nije služio vojsku. Ideološko-politički rad redovno se odvijao preko predavanja, čitanja knjiga i diskusija. Tako su prolazili dani. U oružane akcije nismo išli. Počela je da se uvlači dosada, osetila se nervoza. Uskoro su se začule i kritike što odred ne dejstvuje. Tražilo se da se počne s akcijama. Psihoza iščekivanja bila je skoro nepodnošljiva. Tako smo jedne večeri komesar, Korčagin i ja počeli razgovor o situaciji u odredu. Korčagin je rekao da Bote ima pravo što traži akcije. Zamisli, pada na kolena i traži akcije, a oni ga kritikuju. Krapčev je hteo da umiri Korčagina govoreći mu da moramo biti disciplinovani i da ne smemo prenađiti. Malo kasnije, pokazujući ka Skoplju, Danilo je rekao:

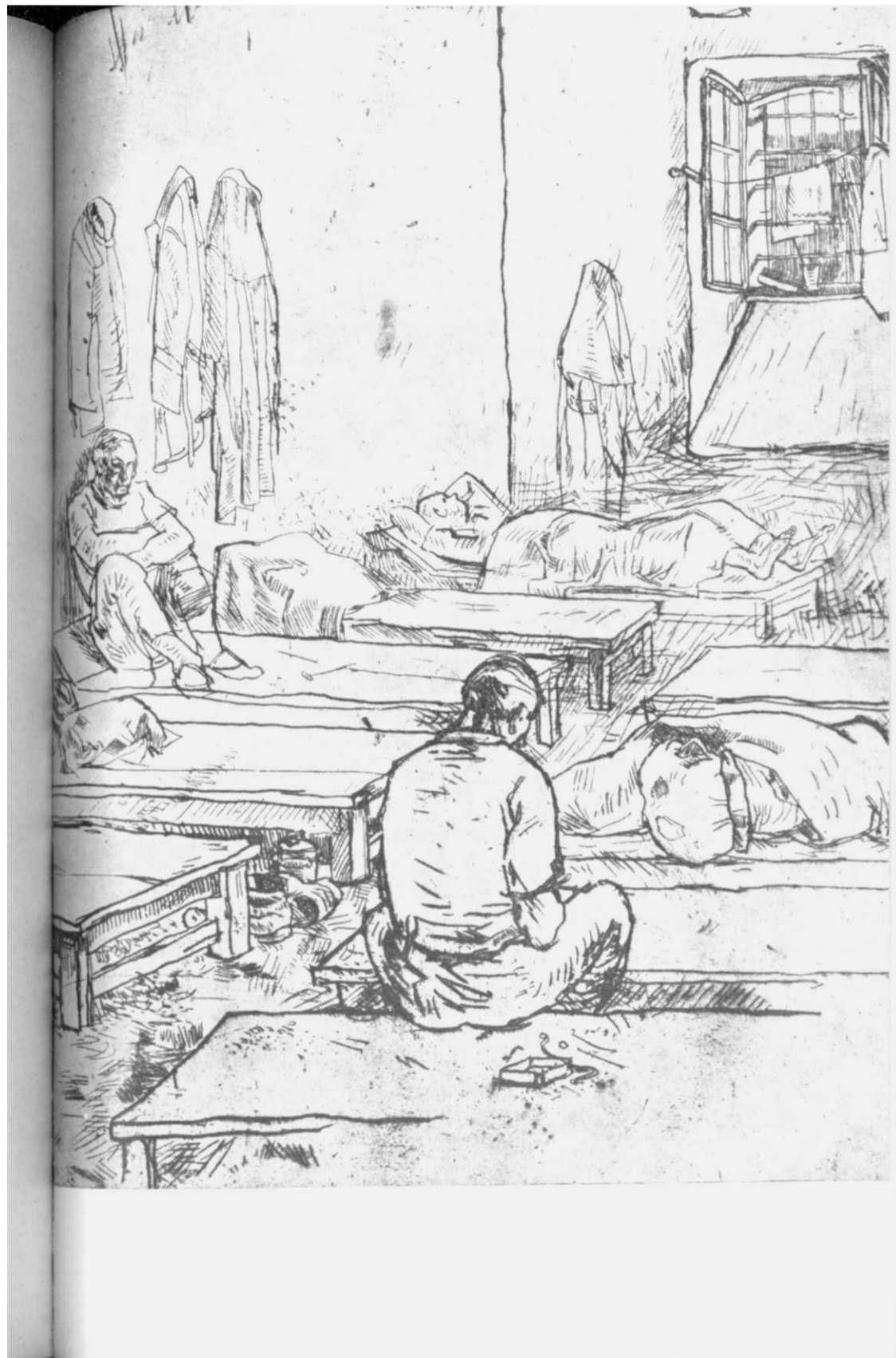
— Gledajte drugovi, koliko je malo svetla u Skoplju. Kad isteramo pse grad će plivati u svetiosti.

Nato je Korčagin oštrim tonom primetio:

— To je tačno. Ali oni neće napustiti grad dok ih mi ne isteramo. Hajde da preduzmemo nešto.

Situacija je postala mučna i Krapčev je nastojao da ih umiri:

— Nemojte, drugovi, tako. Vi bar znate da bez saglasnosti iz Skoplja ne smemo preduzeti ništa. Strpite se. Ovih dana očekujemo direktivu od komiteta.

Očigledno je bilo da je i Krapčeva mučio isti problem. Samo je kao komesar odreda bio nemoćan i za svaku akciju morao je tražiti i dobiti odobrenje iz Skoplja.

Jednog dana krajem oktobra krećući se po Skopskoj crnoj gori čuli smo puškanje. Zauzeli smo položaj. Čekali smo da vidimo o čemu se radi. Izvidnica se vratila i komandir odreda, Gorski, je objasnio da je prethodnica naišla na seljake i šumare koji su hteli da nas zaustave. Bili su naoružani. Jedan šumar je poginuo, drugi su se razbežali. Odlučeno je da se ispita situacija. Možda su iz neprijateljske izvidnice. Fodelili smo se u tri dela i ništa naročito nismo mogli da primetimo.

Pokret. Pošli smo ka Lepencu. Stali smo u jednoj šumi. Noćni hod nas je umorio (tih dana je bilo malo hrane). Resili smo da odemo do obližnjeg šiptarskog sela Nikištana, preko Lepenca, radi hrane. Pošli smo Kemal Musli, Boro i ja. Prvom seljaku, na koga smo naišli rekli smo da smo radnici iz rudnika Raduše i da želimo da kupimo hranu. Kada je seljak video da nismo Bugari, pomislio je da smo ruski padobranci; rekao nam je da su čuli o nama, partizanima, a da nas on prvi put vidi. Zatim nam reče da su im Bugari naredili da nas ne pomažu i da se bore protiv nas.

Okrenuo se i rekao sinu da donese dva hleba. Posle su nam ostali seljaci dali još hleba, sira, kukuruza. Neki su nam rekli da sada peku hleb i da će nam dati još. To je trajalo do podneva.

Kada smo hteli da napustimo selo, naišla su dva policajca na konjima. Bili smo spremni na sve.

— Da li ste Čuli da se ovde vrzmaju banditi? — upitali su jednog seljaka u grupi gde je bio i Kemal Musli. — Možda su došli kod vas? Ako ih nađemo, zapalićemo selo.

Seljaci su prisebno odgovorili da ne znaju ništa.

Policajci su nastavili put. Sa sakupljenom hranom, uz pomoć nekoliko mladića, uputili smo se ka odredu. Dva mlada seljaka su nam rekla da imaju oružje, dobro poznaju planine i da im je želja da pođu s nama. Rekli smo im da kroz nedelju dana dođu na sastanak. Bilo im je žao.

Naveče smo nastavili put prema Vodnu. Komandir odreda Negrievski je sišao u grad radi dogovora sa Mesnim komitetom. Rano toga jutra bili smo u Đorče Petrovu kod Belbune. Vardar je nadošao i teško ga je bilo preći. Na drugoj strani je bila

skela. Pokušavali smo da je dovučemo. U tom momentu iza mene pojavio se komesar Krapčev:

—• Požurite! Odred je u opasnosti.

Uspeli smo u nekoliko puta da se prebacimo. Aco Spasovski i Abduš Husein ostali su da čekaju na vezu iz Skoplja. Svitalo je. Situacija je bila kritična, a mi umorni. Seljaci su nas gledali. Neki drugovi su jedva hodali. S mukom smo se peli na Karlijak iznad sela Krišopeka. Odatle smo dogledom mogli videti bugarsku vojsku i policiju kako se kreće prema planini. Ubrzo smo čuli puškaranje (kasnije smo saznali da su Aco i Abduš bili opkoljeni i uhvaćeni).

U ovakvoj situaciji trebalo je brzo delovati. Krapčev me je pozvao na stranu. Tamo su već bili Korčagin, Boro Trajkovski, Kolendić i Vaso Stefanović. Korčagin je predlagao da pođemo ka Tetovu, a ja da krenem ka selu Sv. Petka, na jugozapadnim padinama Karlijaka, gde smo imali poznanike i simpatizere. Odlučeno je da se prihvati ovo drugo.

Jednog dana krajem oktobra Krapčev je saopštio direktivu da za nekoliko dana siđemo u Skoplje, odakle ćemo se prebaciti na drugo mesto. To je bilo riskantno. Trebalo je da po dvojica silazimo u grad. Mogli smo poneti samo pištolje i bombe.

Ova odluka revoitirala je svakog borca, jer je to bilo fatalno rešenje za odred. Krapčev nas je skoro sa suzama u očima pozvao na mesto gde je bilo prostrto šatorsko krilo, na koje smo sada stavljali svoje oružje i rekao mi:

— Ljas, nas dvojica ćemo sakriti oružje.

Našli smo veliku jarugu ispod kestenova. Zakopali smo oružje i pokrili ga kamenjem i travom, a zatim smo pošli u grad, 1. ili 2. novembra. Kiša nam je otežavala silazak. Dogovorili smo se da se posle tri dana sastanemo,

U zakazano vreme umesto Krapčeva došao je Čedo,² povezao me je sa braćom Tomić i postavio zadatak da se oružje odnese u Skoplje. Sutradan smo braća Tomić, Čanak i ja kolima za prevoz sode pošli kao trgovci u Krušopek. Celog popodneva nosili smo oružje i predali ga Iliji Jakimovskom koji je odgovarao za skladišta. Kasnije je policija otkrila skladište i zaplenila oružje koje su skopski komunisti sakupili.

² Čedo Milanović Mirko, jedrio vreme bio komandir odreda; obešen u zatvoru.

U Skoplju je okupator besneo. Veliki broj drugova pao je u zatvor. Stab je naredio da čekamo. Trebalo je ićina drugi teren, ali to se odugovlačilo. Tako je prošla i 1941. godina.

Položaj članova muslimanske partijske ćelije bio je težak. Neki su bili u zatvorima, drugi u ilegalnosti. Kontakti su izgubljeni. Međutim, rad se nastavljao. Koristeći stećena iskustva, ulažući poslednje napore, Partija je 1942. godine formirala 2. skopski partizanski odred. Tada, kao i 1941. godine, muslimanska partijska ćelija učinila je, u granicama svojih mogućnosti sve da opravda ukazano poverenje i *da* izvrši zadatak koji je Partija pred nju postavljala.

Kemal SEJFULA